

RETS

Rikostaustaiset naiset asiakkaina

Opas työn tueksi

Rikoksettoman elämän tukisäätiö

Naiset näkyviksi -hanke 2020

Teksti: Suvi Kivimäki
Sisältö: Suvi Kivimäki, Sari Lönnberg,
Christine Petäjä ja Amanda Johansson

ISBN: 978-952-5929-22-5 (PDF)

RETS

Sisällysluettelo

Aluksi	4
Oppaan käyttäjälle	5
Rikostaustainen nainen – yhdistävät tekijät	6
Mielenterveyshäiriöt ja toimintakyky	7
Päihteiden käyttö ja päihderiippuvuus	7
Persoonallisuushäiriöt.....	9
ADHD ja oppimisvaikeudet.....	10
Trauman merkitys	12
Naisen roolit rikos- ja päihdemaailmassa	13
Väkivalta	15
Seksuaalisuus.....	16
Äitiys	17
Asunnottomuus.....	18
Lopuksi.....	19
Lähteet ja lisätietoa	20
Liite 1	22

Aluksi

Naiset näkyviksi -hanke oli Rikoksettoman elämän tukisäätiön (aiemmin Kriminaalihuollontukisäätiön) kolmivuotinen (2018–2020) STEA-rahoitteinen kehittämishanke, jonka tavoitteena on rakentaa tukijatkumoa vankilasta pääkaupunkiseudulle vapautuville ja vapautuneille naisille. Hankkeen työskentelyn ja nais erityyppisen työn määrittelyn lähtökohtana on ollut tutkimukseen perustuva tieto rikostaustaisille naisille erityisistä taustatekijöistä ja tukitarpeista. Nais erityyppinen työote tarkoittaa ajattelumallia, jossa tunnustetaan rikostaustaisille naisille tai naiseksi itsensä kokeville tyypillisiä tekijöitä ja sosiaalisia rooleja sekä huomioidaan heidän laaja-alaiset erityistarpeensa kuntoutuksessa.

Rikostaustaisia naisia yhdistää juridinen sukupuoli tai kokemus sukupuolesta sekä rikostausta. Kyseessä on hyvin heterogeeninen ryhmä, jossa tuen tarpeet ovat yksilöllisiä ja vaihtelevat. Vaikka yhdistäviä tekijöitä usein löytyy, kaikki rikostaustaisten naiset eivät välttämättä ole lainkaan tuen tarpeessa. Tyypilliset taustatekijät eivät tarkoita sitä, että kaikki rikostaustaiset naiset täyttäsivät nämä tunnusmerkit.

Naisvangeilla on tutkitusti miesvankeja enemmän erilaisia terveys-, mielenterveys- ja päihdeongelmia. Rikostaustaisilla naisilla traumaattiset elämäntapahtumat, kuten fyysisen tai seksuaalisen väkivallan kokemukset ovat yleisiä. Sosiaalinen asema on usein heikko ja naisten koulutus- ja työllistymisaste on matalampi kuin miesvangeilla.

Naisvankien erityistarpeet on kansainvälisesti tunnustettu. Yhdistyneiden kansakuntien Bangkokin säännöt eli säännöt naisvankien kohtelusta ja naispuolisten rikosentekijöiden vapaudessa toimeenpantavista seuraamuksista perustuvat nais erityyppiseen työotteeseen. Sääntöihin on mm. kirjattu, että naisvangeille tulee tarjota sukupuolisensitiivistä, traumainformoitua ja kokonaisvaltaista mielenterveys- ja päihdekuntoutusta.

Naiset näkyviksi -kehittämishankkeen tuotoksena syntynyt toimintamalli (Liite 1) perustuu jo vankeusaikana aloitettavaan työskentelyyn ja vapautumisvaiheen intensiivisen moniammatillisen tuen tarjoamiseen. Tavoitteena on kiinnittää asiakkaat tarpeen mukaisesti julkisiin sosiaali- ja terveystalouteihin.

Luottamus asiakkaisiin pyritään luomaan jo vankeusaikana, jolloin vapautumisvaiheessa on tuttu työntekijä varmistamassa palveluihin hakeutuminen. Toimintamalli rakentuu moniammatillisen tiimin työskentelystä, jossa asiakkaalle tarjotaan tukea erityyppisen haavoittuvassa vapautumisen nivelvaiheessa monenlaisiin haasteisiin ja matalalla kynnyksellä. Hanke kannattelee asiakkaita palveluiden pitkien arviointiprosessien aikana ja asiakkuus päätetään, kun asiakas on kiinnittynyt tarvittavaan palveluun.

Hankkeen työskentelyä toteutetaan integroituna ja prosessinomaisena psykososiaalisena työnä. Asiakkuus on joustavaa ja jokainen asiakas on psykososiaalisen tiimin yhteinen asiakas, jolloin vältetään kokemus liian intensiivisestä asiakassuhteesta. Koska naisilla on usein paljon ja varhain alkaneita traumaattisia elämäkokemuksia, voi liian lähelle tuleva ja tiivis asiakassuhde tuntua turvattomalta. Moniammatillisen tiimin yhteisinä läpikulkevinä työotteina ovat traumatietoisuus ja voimavaralähtöisyys.

Oppaan käyttäjälle

Tämä opas on syntynyt Naiset näkyviksi -kehittämishankkeen työntekijöiden kokemuksista ja on tarkoitettu työssään rikostaustaisia naisia kohtaavien ammattilaisten, vertaistyöntekijöiden sekä alaa opiskelevien käyttöön. Oppaan tarkoituksena on lisätä tietoisuutta rikostaustaisista naisista ja kuvata hankkeen työntekijöiden hyväksi kokemia asiakastyön käytäntöjä.

Naisvankien terveyttä koskevat tiedot ovat Rikosseuraamuslaitoksen vankiterveytystutkimuksesta (2010). Tarkoituksena on kuvata keskeisiä mielenterveyshäiriöitä ja toimintakykyyn vaikuttavia tekijöitä sekä tuoda näkyviksi rikostaustaisten naisten laaja-alaiset kuntoutumistarpeet ja nostaa esiin hoidon katkeamiseen johtavia tekijöitä.

Oppaassa kuvataan naiselle tyypillisiä rooleja rikos- ja päihdemaailmassa sekä näihin rooliodotuksiin liittyviä tekijöitä. Hankkeen toimintamalliin pohjautuvia hyviä asiakastyön käytäntöjä on kuvattu läpi oppaan.

Rikostaustainen nainen – yhdistävät tekijät

Suomessa naisvankien määrä on lisääntynyt 1990-luvulta 2010-luvulle asti ja pysynyt tämän jälkeen suhteellisen tasaisena, lukuun ottamatta vuoden 2016 pientä nousua. Vuonna 1993 Suomessa oli keskimäärin noin 70 naisvankia ja vuonna 2019 naisvankeja oli 228. Kaikista vangeista naisia on pieni vähemmistö, noin 8 %.

Rikosseuraamuslaitoksen tilastojen mukaan naisvankeusvangin yleisin rikos on väkivaltarikos. Väkivaltarikosten osuus naisilla on 43 %, mikä on suhteellisesti enemmän kuin miehillä. Väkivaltarikosten jälkeen yleisimpiä naisten tekemiä rikoksia ovat huumausainerikokset. Naisissa on ensikertalaisia miehiä enemmän ja rikoksen uusimistodennäköisyys on naisilla miehiä alhaisempi.

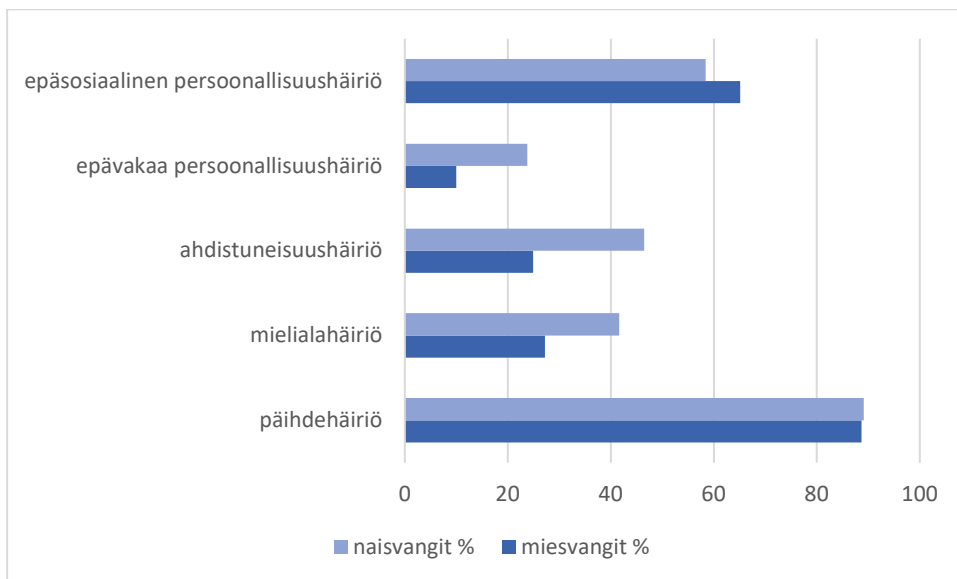
Mielenterveys- ja päihdehäiriöt ovat naisvangeilla tavallisia. Naisvangit kokevat mielenterveytensä huomattavasti useammin heikoksi kuin miesvangit. Sekä mies-, että naisvangeilla on tyypillisesti paljon aikaisempia psykiatrisia hoitokontakteja, ja erityisen yleistä psykiatrinen hoito on naisilla. Naisvangeilla mielenterveyshäiriöt myös alentavat työkykyä miehiä useammin. Naisvangit kokevat yleisen terveydentilansa miehiä heikompana ja naisilla on korostuneesti eri ryhmien somaattisia sairauksia.

Traumaattiset elämäkokemukset ovat naisvangeilla selvästi yleisempiä kuin miehillä. Yli 65 % naisvangeista on tullut kumppaninsa fyysisesti pahoinpitelemäksi ja vielä isompi osuus on kokenut kumppanin aiheuttamaa psyykkistä väkivaltaa. Myös seksuaalisen hyväksikäytön kokemukset ovat naisilla miehiä huomattavasti tavallisempia. Naisilla on korostuneesti lapsuudenaikaisia kaltoinkohtelun kokemuksia. Lapsuus on usein ollut rikkonainen ja vangeista on viettänyt koko lapsuuden kotona molempien vanhempien kanssa vain runsas kolmannes. Vangeista viidennes on ollut sijoitettuna kodin ulkopuolelle.

Vangit ja rikostaustaiset henkilöt muodostavat marginaalisen ryhmän, joka poikkeaa monin tavoin yhteiskunnan valtaväestöstä. Naisvangit ovat vankien joukossa erityinen ryhmä, jonka tausta on usein vaikea ja ongelmat laaja-alaisia. Sosiaalisen aseman ja koulutustaustan suhteen vangit ovat yhteiskunnan huono-osaisimpia. Naisvangeista yli puolet kuuluu alimpaan sosiaaliseen ryhmään ja noin puolella ei ole minkäänlaista ammatillista koulutusta. Ennen vankilaan joutumista naisvangeista on ollut työttömänä 75 % ja naisten työllisyystilanne on miehiä huonompi.

Mielenterveyshäiriöt ja toimintakyky

Naisvangeista 85 %:lle voidaan diagnosoida jokin mielenterveyshäiriö. Kaikkein yleisin häiriöryhmä ovat erilaiset päihderiippuvuudet ja toiseksi yleisin ryhmä persoonallisuushäiriöt. Molemmat häiriöryhmät ovat hoidollisesti vaikeita ja lisäävät haasteita niin vankiloissa tapahtuvalle päihdekuntoutukselle kuin erityisesti vankilasta vapautuvien jatkohoidolle. Naisilla yleisiä ovat myös mieliala- ja ahdistuneisuushäiriöt. Naiset näkyviksi -hankkeen asiakkaat ovat kokeneet hankkeen tarjoaman kannattelevan psyykkisen tuen tärkeänä, sillä julkisiin terveystalouteihin ja psykiatriseen erikoissairaanhoidon pääseminen vie yleensä aikaa.

Jokin elämänaikainen todettu mielenterveyshäiriö mies- ja naisvangeilla.

Päihteiden käyttö ja päihderiippuvuus

Naisten alkoholin käyttö on viime vuosina lisääntynyt, mikä voi selittyä osittain yhteiskunnan tasa-arvoistumisen ja yleisen ilmapiirimuutoksen myötä. Päihderiippuvuudet ovat vangeilla tavallisia ja elämänaikainen alkoholiriippuvuus voidaan todeta 54,5 % naisvangeista.

Alkoholiriippuvuus kehittyy naisille miehiä nopeammin ja naisen elimistö vaurioituu herkemmin. Alkoholinkäyttö aiheuttaa elimellisiä ja psyykkisiä muutoksia, ja sen seurauksena sairastavuus lisääntyy. Alkoholinkäytöllä on myös endokrinologisia haittavaikutuksia, se vaikuttaa sukupuolihormoneihin ja voi johtaa esimerkiksi hedelmällisyyden alenemiseen. Mahdollinen raskaus muodostaa terveydellisen riskin sekä äidille että lapselle.

Alkoholiriippuvuuden jälkeen seuraavaksi yleisin riippuvuus naisvangeilla on amfetamiiniriippuvuus. Iso osa käyttää enemmän kuin yhtä päihdyttävää ainetta, ja etenkin nuorempien naisten kohdalla on tavallista, että alkoholia käytetään yhdessä muiden päihdyttävien aineiden, kuten lääkkeiden tai huumausaineiden kanssa.

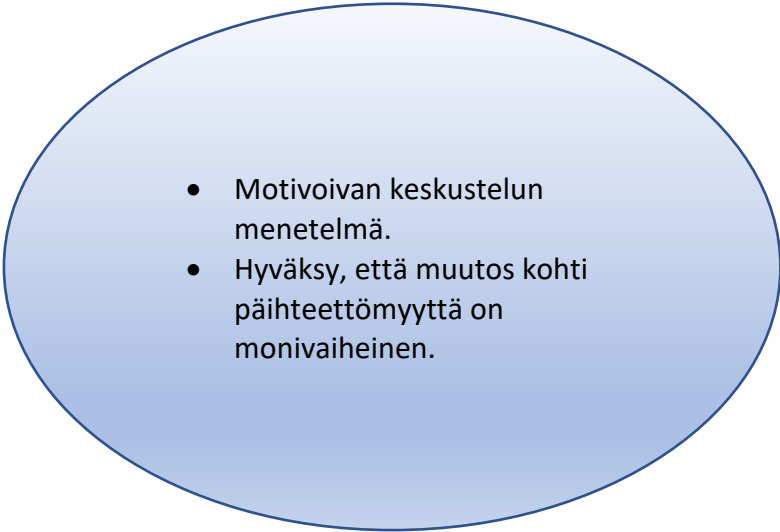
Runsas ja pitkään jatkunut amfetamiinin käyttö aiheuttaa tyypillisesti ahdistusta ja vainoharhaisuutta. Harhaluulojen lisäksi voi esiintyä hallusinaatioita ja väkivaltaista käyttäytymistä. Psykoottisten oireiden lisäksi pitkäaikaisesta käytöstä voi seurata univaikeuksia, voimakasta väsymystä, aliravitsemusta ja impulsiivisuutta. Runsas käyttö voi myös vaurioittaa aivoja.

Naisten päihdeongelmiin liittyy tavallisesti mielenterveyshäiriöitä sekä altistumista väkivallalle ja seksuaaliselle hyväksikäytölle. Päihteitä voidaan käyttää tunteiden turruttamiseen ja sietämättömästä olosta selviytymiseen. Toisaalta päihteistä voidaan myös etsiä jännitystä elämään tai päihdemaailmasta sosiaalista tyydytystä ja hyväksytyksi tulemisen kokemuksia. Kuntoutuksessa olisi tärkeää huomioida päihdehäiriön kanssa esiintyvä muu psykiatrinen sairastavuus ja puutteet tunnesäätelytaidoissa.

Vaikka kaikki päihteitä käyttävät naiset eivät tee rikoksia, päihteiden ja rikollisuuden välinen yhteys on ilmeinen. Huumausaineiden ja rikollisuuden välinen yhteys on myös lainsäädännön näkökulmasta katsoen selkeä, sillä huumeiden käyttö ja hallussapito ovat rangaistavia tekoja. Usein huumausaineiden käyttöä rahoitetaan omaisuusrikoksilla. Naiset rahoittavat rikoksilla miehiä useammin myös jonkun toisen, kuten kumppaninsa, huumeiden käyttöä.

Päihdeettömyyden tukemisessa Naiset näkyviksi -hankkeessa on koettu hyödylliseksi motivoivan haastattelun menetelmä ja kokemustyöntekijän tapaamiset. Asiakkaan kanssa pyritään löytämään hänen vahvuuksiaan ennen päihteiden käyttöä, etsimään tärkeitä arvoja ja vahvistamaan uusia rooleja. Asiakkaan tilannetta jäsennetään realistisin tavoittein ja läpinäkyvästi yhdessä asiakkaan kanssa. Kohtuukäyttöön siirtyminen ei usein onnistu ja päihdeettömyys päihteitä käyttävän avopuolison kanssa on vaikeaa.

Päihderiippuvuudessa retkahdukset ovat tavallisia ja tällöin asiakas katoaa helposti palveluiden piiristä. Asiakkaat ovat kokeneet tärkeänä, että Naiset näkyviksi -hankkeessa ei vaadita päihdeettömyyttä. Tärkeää on hyväksyä erilaiset vaiheet raitistumisen aikana, eikä retkahdukset poista päihdeettömyyden tavoitetta.

-
- Motivoivan keskustelun menetelmä.
 - Hyväksy, että muutos kohti päihdeettömyyttä on monivaiheinen.

Osa hankkeen tarjoamasta tuesta on ollut ns. haittoja vähentävää, sillä kaikki asiakkaat eivät ole valmiita päihteettömyyteen tai irtautumaan rikosmaailmasta, eikä kaikkien kohdalla työskentelyn tavoite ole täysi päihteettömyys. Ihmisarvoinen elämä on kuitenkin jokaisen perusoikeus ja tukea tulee tarjota asiakkaan lähtökohdista käsin.

Haittoja vähentävän työskentelyn avulla pyritään vaikuttamaan arjen turvallisuuteen, esim. tukemalla asiakasta omien rajojen ja oikeuksien tunnistamisessa. Turvallisuutta on pyritty lisäämään myös ohjaamalla asiakkaita terveysneuvonta- ja neulanvaihtopisteisiin tai asunnottomien päiväkeskuksiin. Työntekijän on tärkeää hyväksyä, että kaikki asiakkaat eivät ole valmiita pysyvään muutokseen, eikä kyse silloin ole palvelurakenteen puutteista tai kuntoutuksen epäonnistumisesta.

Persoonallisuushäiriöt

Jokin persoonallisuushäiriö voidaan todeta 70 %:lla naisvangeista. Yleisin persoonallisuushäiriö on epäsosiaalinen persoonallisuushäiriö, jonka esiintyvyydessä ei ole eroa miesten ja naisten välillä.

Epäsosiaaliselle persoonallisuushäiriölle tyypillistä on yleisistä sosiaalisista normeista piittaamaton toimintatapa ja kliiniseen kuvaan kuuluu usein rikollinen käyttäytyminen. Käyttäytymisessä tyypillistä on impulsiivisuus, vastuuttomuus, helposti ärtyvyys ja välinpitämättömyys toisten oikeuksia kohtaan. Persoonallisuushäiriöllä on yhtymäkohtia psykopatian kanssa, mutta ne eivät ole sama asia. Tavallisia rinnakkaishäiriöitä ovat päihderiippuvuudet ja persoonallisuushäiriöistä tunne-elämältään epävakaapersoonallisuushäiriö.

Naisvangeilla selkeästi miehiä yleisempi on tunne-elämältään epävakaapersoonallisuushäiriö. Häiriössä tyypillistä on laaja-alainen ihmissuhteisiin, minäkuvaan ja affekteihin liittyvä epävakaus ja huomattava käyttäytymisen impulsiivisuus. Affektien säätely on vaikeaa ja erityisesti suuttumuksen kontrollointi heikkoa, mikä voi johtaa väkivaltaiseen käyttäytymiseen. Impulsiivisuus ilmenee usein itselle vahingollisena käyttäytymisenä, kuten päihteiden käyttönä. Tavallista on myös krooninen tyhjyyden tunne ja voimakas hylätyksi tulemisen pelko.

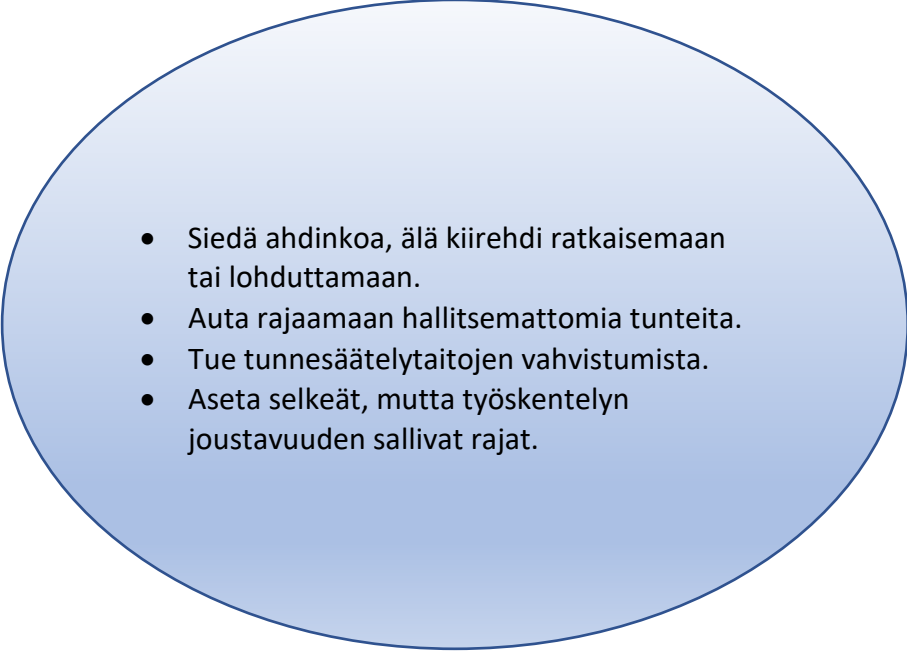
Kaksoisdiagnoosit ovat tavallisia ja yli puolella epävakaasta persoonallisuushäiriöstä kärsivistä oirekuvaan liittyy päihteiden haitallista käyttöä tai riippuvuutta. Päihteiden käyttö voi tuoda hetkellistä helpotusta muuten hallitsemattomiin tunnetiloihin ja vaikeasti siedettävään tyhjyyden tunteeseen.

Päihteistä on hankala irrottautua, koska olo selvinpäin voi olla sietämätön. Päihteet toimivat usein välttämättömänä selviytymiskeinona, mikä voi näyttäytyä sosiaali- ja terveyspalveluissa herkästi motivaation puutteena ja johtaa palveluiden ulkopuolelle jäämiseen.

Dialektinen käyttäytymisterapia (DKT) on vaikeista tunnesäätelyvaikeuksista kärsivien, moniongelmaisten asiakkaiden psykoterapeuttinen hoito. DKT on yksi epävakaan

persoonallisuushäiriön keskeisistä hoitomuodoista. DKT:n avulla pyritään vahvistamaan muutosmotivaatiota, vaikuttamaan asiakkaan toiminta- ja vuorovaikutusmalleihin sekä tunnesäätelykeinoihin. Itsetuntemusta ja itsensä hyväksymistä vahvistetaan tietoisien läsnäolon harjoituksilla.

Naiset näkyviksi -hankkeen työntekijät ovat kokeneet työssään luontevana lähestymistapana dialektisen käyttäytymisterapian periaatteet. Tunnesäätelytaitojen vahvistaminen vähentää impulsiivista käyttäytymistä ja on tärkeässä roolissa myös päihteiden käytön vähentämisessä.

-
- Siedä ahdinkoa, älä kiirehdi ratkaisemaan tai lohduttamaan.
 - Auta rajaamaan hallitsemattomia tunteita.
 - Tue tunnesäätelytaitojen vahvistumista.
 - Aseta selkeät, mutta työskentelyn joustavuuden sallivat rajat.

ADHD ja oppimisvaikeudet

Aktiivisuuden ja tarkkaavuuden häiriö (attention-deficit hyperactivity disorder, ADHD) on toimintakykyä heikentävä kehityksellinen neuropsykiatrinen häiriö, jonka ydinoireita ovat tarkkaamattomuus, ylivilkkaus ja impulsiivisuus. ADHD voi hoitamattomana vaikeuttaa opiskelua ja työllistymistä sekä suurentaa psykiatristen häiriöiden, päihteiden käytön ja syrjäytymisen riskiä.

Myös sosiaalisten taitojen vaikeudet ja puutteet tunnesäätelytaidoissa ovat tavallisia ADHD:ssa. ADHD:n esiintyvyys on vangeilla huomattavasti valtaväestöä yleisempää. On arvioitu, että länsimaisissa vankiloissa jopa 25–50 %:lla vangeista on ADHD, kun väestötasolla sen esiintyvyys on n. 2–5 %.

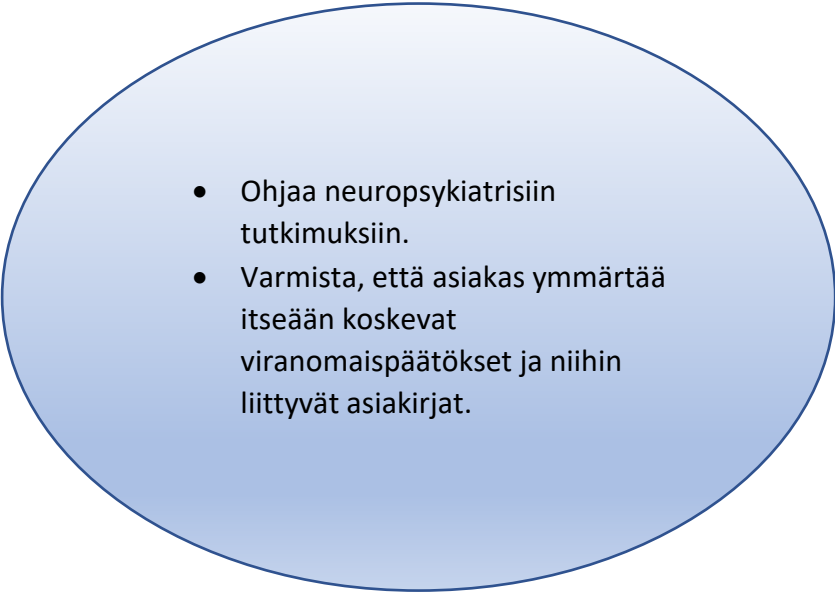
Päihdeongelman yksi selittävä tekijä voi olla aktiivisuuden ja tarkkaavuuden häiriö (ADHD). On esitetty, että päihdehäiriöisistä 20–30 %:lla olisi ADHD ja toisaalta 20–40 %:lla ADHD-diagnoosin saaneista olisi jossain vaiheessa elämäänsä jokin päihdehäiriö. Asiakas voi esim. itselääkitä ADHD-oireitaan amfetamiinilla.

Hankkeen kokemuksen perusteella on tavallista, että ADHD on jäänyt lapsuudessa tai nuoruudessa tunnistamatta, eikä asiakas ole saanut tarvittavaa hoitoa ja kuntoutusta. Ongelmalliseksi on koettu neuropsykiatriisiin tutkimuksiin ohjautuminen. Asiakkaan päihdehistorian vuoksi lähetteet eivät välttämättä etene erikoissairaanhoidon ja monet asiakkaat ovat jääneet ns. väliinpuotoajiksi. ADHD:n tunnistaminen ja hoitaminen on tärkeää, sillä se vaikuttaa merkittäväällä tavalla asiakkaan koko toimintakykyyn. On mahdollista, että ADHD:n lääkehoito voi myös vähentää rikollista käyttäytymistä.

Vangeilla on valtaväestöön verrattuna myös enemmän oppimisvaikeuksia. On arvioitu, että melkein puolella vangeista on huomattavia vaikeuksia lukutaidossa. Naisvangeilla on enemmän vaikeuksia matemaattisissa taidoissa kuin miesvangeilla, ja naiset myös arvioivat taitonsa heikommiksi. Lukemisen ja kirjoittamisen vaikeuksien kohdalla tilanne on päinvastainen. Naisvankien koulutustaso on alhaisempi kuin miesten, mutta toisaalta naiset opiskelevat vankeusaikana enemmän kuin miehet.

Oppimisvaikeudet voivat etenkin tunnistamattomina aiheuttaa syrjäytymistä ja koulutuksen keskeytymistä. Ongelmat ovat usein kasautuneita ja oppimisvaikeudet kietoutuvat yhteen mielenterveyshäiriöiden ja köyhyyden kanssa. Oppimisvaikeuksien huomioiminen ja oppimisvalmiuksien vahvistaminen voi edesauttaa yhteiskuntaan kiinnittymisessä ja vähentää uusintarikollisuutta kouluttautumisen ja työllistymisen kautta.

Vaikeuksien tunnistaminen voi olla merkittävä asia asiakkaan itsetunnon ja minäkäsityksen kannalta. Rikostaustaiset asiakkaat ovat usein tekemissä eri viranomaisten kanssa, ja luki-vaikeudet voivat hankaloittaa hakemuksiin ja viranomaispäätöksiin liittyvien asiakirjojen hahmottamista.

-
- Ohjaa neuropsykiatriisiin tutkimuksiin.
 - Varmista, että asiakas ymmärtää itseään koskevat viranomaispäätökset ja niihin liittyvät asiakirjat.

Trauman merkitys

Traumaattiset elämäkokemukset ovat naisvangeilla selvästi tavallisempia kuin miehillä. Naisvangit ovat joutuneet lapsena kaltoinkohdeksi miesvankeja useammin. Väkivallan kokemukset ovat yleisiä, ja selvästi yli puolet naisvangeista on joutunut kumppaninsa fyysisen ja psyykkisen pahoinpitelyn kohteeksi ja seksuaalista hyväksikäyttöä on kokenut melkein kolmasosa.

Päihde- ja rikosmaailmassa on kohonnut riski kokea traumaattisia tapahtumia. Väkivallan kokemisen lisäksi myös väkivallan todistaminen on tavallista. Päihteidenkäyttäjän eliniän odote on väestötasoa alhaisempi ja jotkut asiakkaat ovat voineet kokea läheisen äkillisen päihdekuoleman. Iso osa henkirikoksen tehneistä naisista on syyllistynyt vain yhteen rikolliseen tekoon ja pitkä vankeustuomio voi itsessään olla hyvin traumaattinen kokemus, josta selviäminen vaatii terapeutista työskentelyä.

Traumaperäinen stressihäiriö voi kehittyä traumaattisen tapahtuman seurauksena. Tyypillisiä oireita ovat tapahtuman pakottava uudelleen kokeminen esim. muistikuvien tai takaumien muodossa, dissosiatiiiviset oireet, mielialan lasku, välttämiskäyttäytyminen ja ylivireys. Traumaperäiseen stressihäiriöön liittyy usein myös muita samanaikaisia mielenterveyden häiriöitä. Traumatausta voi toimia mielenterveyshäiriölle altistavana tekijänä, toisaalta mielenterveyshäiriöt voivat altistaa traumatisoitumiselle. Rikostaustaisilla naisilla päihteiden käytön, trauman ja mielenterveyshäiriöiden yhteys on yleensä hyvin kompleksinen.

Päihteitä käyttävä puoliso voi olla väkivaltainen kumppaniaan ja lapsiaan kohtaan. Päihteitä käyttävä nainen on haavoittuvassa asemassa ja altistuu todennäköisemmin väkivallalle. Sekä lapsuudenaikaisen kaltoinkohtelun että aikuisiän traumaattisten kokemusten on todettu altistavan päihteiden käytölle.

Traumainformoitu työote suuntaa työntekijän ajatukset kysymyksestä ”Mikä sinussa on vikana?” kysymykseen ”Mitä sinulle on tapahtunut?”. Tarkoituksena on tunnistaa trauman aiheuttama oireilu ja sen laaja-alaiset vaikutukset asiakkaan elämään sekä ymmärtää toipumiseen vaadittavat toimet.

Keskiössä on turvan lisääminen asiakkaan elämän eri osa-alueilla. Monilla rikostaustaisilla naisilla on kokemuksia miesten tekemästä fyysisestä ja seksuaalisesta väkivallasta, jolloin naistyöntekijät ja esim. vain naisille tarkoitettujen kuntoutusryhmät ja päihdehoito-osastot koetaan turvallisemmiksi kuin miestyöntekijät ja sekaryhmät ja -osastot. Naisten rooli rikos- ja päihdemaailmassa on usein hyvin alisteinen ja miesten läsnäolo toistaa helposti hoidon ulkopuolisia haitallisia valtasuhteita.

Traumat voivat ilmetä vaikeutena luottaa viranomaisiin tai edes hakeutua tarvittavan avun piiriin. Traumat ovat syntyneet suhteessa toisiin ihmisiin, joten jo ylipäättään vuorovaikutus toisen henkilön kanssa voi tuntua turvattomalta.

Palveluiden piirissä tulisi pyrkiä estämään uudelleen traumatisoituminen. Vuorovaikutustilanteen tulee olla fyysisesti, sosiaalisesti ja emotionaalisesti turvallinen. Ei ole hyvä avata asioita, jos ei ole aikaa, eikä riittävää ammattitaitoa niitä käsitellä.

Trauman käsittelyn oikea aika on vasta vakaassa elämäntilanteessa ja sitten kun asiakas on itse siihen valmis.

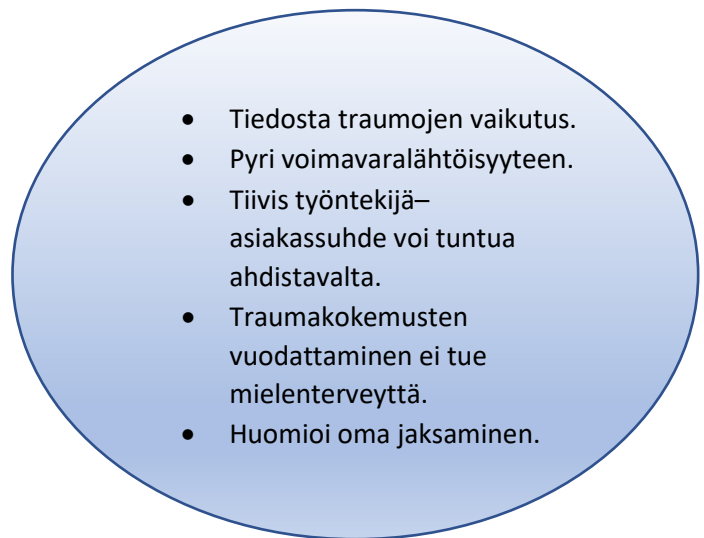
Rikokseen voi liittyä traumaattisia tapahtumia, ja rikoksesta kysyminen voi jo itsessään laukaista traumaoireilun.

Sosiaali- ja terveystalveluissa voi pohtia, missä määrin asiakkaan elämää käydään läpi ja onko rikoksesta tarpeellista puhua ollenkaan.

Työntekijän on tärkeää huolehtia myös omasta jaksamisestaan. Myötätunto on kykyä ymmärtää toisen kärsimystä, ja erityisesti pidemmät asiakassuhteet vakavasti traumatisoituneiden asiakkaiden kanssa voivat aiheuttaa työntekijässä myötätuntouupumusta ja sijaistraumatisoitumista.

Työntekijän reaktiot voivat olla samankaltaisia kuin traumaperäisessä stressihäiriössä. Sijaistraumatisoituminen on osin automaattista ja on tärkeää, että työntekijä on omista rajoistaan ja tarpeistaan tietoinen.

Naiset näkyviksi -hankkeessa työssä jaksamista pyritään edistämään myös moniammatillisen työskentelyn avulla, kun asiakassuhteesta ja asiakkaan tunteiden kannattelusta vastaa useampi työntekijä.

Naisen roolit rikos- ja päihdemaailmassa

Rikos- ja päihdemaailmassa naisen rooli on usein hyvin alisteinen. Rikosmaailma on miehinen, ja naisia on lukumäärällisestikin vähemmän. Nainen voi selviytyäkseen koittaa häivyttää sukupuoleensa liittyviä ominaisuuksia ja pyrkiä "kovan jätjän" rooliin. Oma keho voi toimia vaihtokaupan välineenä päihteitä hankkiessa tai väkivallan avulla nainen voi pyrkiä vaikutusvaltaisempaan rooliin.

Parisuhteessa yhdistävänä tekijänä voi toimia päihteiden käyttö ja nainen voi olla riippuvainen kumppaninsa asunnosta tai päihteistä. Parisuhde voi toimia suojaavana tekijänä alisteiselle roolille, mutta voi myös olla tuhoisa ja altistaa väkivallan kokemuksille. Naiset saavat omalta kumppaniltaan tukea päihdeettömyyteen miehiä harvemmin, koska naisen kumppani on tavallisesti myös itse päihteiden käyttäjä.

Naiseuteen liitetään yhteiskunnassamme tyypillisesti äitiyden ja hoivaajan rooliodotuksia. Nainen nähdään lempeänä ja kilttinä, ja ulkopuolelle jää helposti miehisyyteen liitetty viha. Koska naisten ei odoteta tekevän rikoksia, nainen ei ole vain rikkonut lakia, vaan myös normeja ja odotuksia, jotka liittyvät naissukupuolen rooliin.

Naisen roolin rikkomiseen liittyy herkästi häpeää ja syyllisyyttä, erityisesti jos on joutunut toimimaan omien arvojensa vastaisesti. Arvottomuuden tunteet ja itsensä vähättely ovat tavallisia. Nainen saa helposti kokemuksen, ettei ole hyväksytty, häpeä voimistuu ja voi siirtyä osaksi omaa persoonaa. Rooleista on vaikeaa irrottautua ja uuden minäkokemuksen kehittyminen vaatii aikaa ja tukea. Puutteelliset ja vahingolliset toimintamallit, kuten esim. väkivallalla uhkailu, edesauttavat rikos- ja päihdemaailmassa pysymistä. Työntekijän on hyvä tunnistaa toimintamallit ja tukea asiakasta uusien toimintamallien ja sosiaalisten taitojen vahvistumisessa.

Rikos- ja päihdemaailmassa luottamuksen puute on tavallista, mikä voi näkyä haluttomuutena kohdata viranomaisia. Asiakkaan elämänhistoriassa voi olla kokemuksia, että hän ei ole tullut viranomaisten taholta kuulluksi tai viranomaiset eivät ole pystyneet auttamaan, mikä osaltaan vähentää halukkuutta tapaamisiin ja vaikeuttaa luottamuksen syntymistä.

Hankkeessa on pyritty rakentamaan luottamuksellista suhdetta jo vankeusaikana toteutuvilla tapaamisilla. Koska työskentelyyn sitoutuminen vaatii aikaa ja voi alkuvaiheessa olla heikkoa, hankkeen asiakkuudelle ei ole asetettu kriteerejä eikä käynneille tiukkoja vaatimuksia.

Väkivalta

Suomessa naisten yleisin vankeustuomioon johtanut rikos on väkivaltarikos. Usein naisen uhri kuuluu hänen omaan lähipiiriinsä, tavallisesti uhri on oma puoliso tai lapsi. Päihteiden käyttö kasvattaa merkittävästi väkivallan käytön ja sille altistumisen todennäköisyyttä. Väkivallan taustalla voi olla vihaa ja vaikeuksia säädellä tunteita sekä opittuja käyttäytymismalleja.

Parisuhteessa tapahtuva väkivalta voi olla itsepuolustusta ja kumppanin tekemän väkivallan vastustamista tai naisen aloitteellista väkivaltaa, joka ei kytkeydy miehen tekemään väkivaltaan. Väkivaltaan voi liittyä myös positiivisia kokemuksia, kuten tekohtekellä voiman ja hallinnan tunnetta. Rikosmaailmassa väkivallan käyttö voi vahvistaa kovan naisen roolia. Väkivallan kohdistuessa omaan lapseen, nainen voi oikeuttaa väkivallan itkuisen lapsen kanssa väsymisellä ja kasvatuksellisena kurituskeinona.

Yli 65 % naisvangeista on tullut kumppaninsa fyysisesti pahoinpitelemäksi ja vielä isompi osuus on kokenut lähisuhteessa psyykkistä väkivaltaa. Neljäsosa naisvangeista on kokenut väkivaltaa lapsuudessaan. Isolla osalla on myös seksuaalisen väkivallan kokemuksia. Väkivallan kokeminen on aina traumaattinen tapahtuma, eikä väkivallan teko ja siitä saatu tuomio poista uhrikokemusta, johon on tärkeää saada tukea.

Lähisuhdeväkivallan uhrin on usein vaikea kertoa kokemuksistaan, koska parisuhteessa tapahtuvat asiat koetaan usein hyvin yksityisiksi ja kokemuksiin liittyy pelkoja ja häpeää. Toisaalta se, että nainen on uhri, ei oikeuta väkivaltaisen teon vähättelyyn. On tärkeää hyväksyä se inhimillinen ristiriita, että nainen voi olla samaan aikaan väkivallan tekijä ja kokija, rikoksen tehnyt ja uhri.

Seksuaalisuus

Rikostaustaisilla naisilla on taustallaan usein paljon seksuaalisuutta loukkaavan väkivallan ja raiskauksen kokemuksia, jotka ovat voineet tapahtua esimerkiksi parisuhteessa tai kadulla asuessa. Rikospireissä nainen voi käyttää seksuaalisuuttaan välineenä. Seksiä tarjotaan vastikkeena esimerkiksi päihteille tai asumiselle, jolloin käsitys omasta seksuaalisuudesta saattaa olla vääristynyt ja hyödykkeellinen.

Traumaattisten seksuaalikokemusten vuoksi omaa seksuaalisuutta ja seksuaalista itsemääräämisoikeutta voi olla vaikea tarkastella. Omaan seksuaalisuuteen saattaa liittyä häpeää sekä kielteisiä tunteita ja muistoja.

Käsitykseen omasta seksuaalisuudesta voi vahvasti vaikuttaa lapsuuden aikaiset kokemukset ja puutteet seksuaalikasvatuksessa. Seksuaali-identiteetti voi olla kehittymätön ja omien rajojen asettaminen hankalaa. Omat seksuaaliset toiveet ja nautinto on saatettu työntää taka-alalle.

Seksuaalisuuden puheeksiotto ja keskustelulle luvan antaminen ammattilaisen taholta voi olla asiakkaalle merkittävä kokemus. Asiakkaan kanssa voidaan tarkastella minäkäsitystä, itsearvostusta ja omaa kehonkuva. Lisäksi voidaan keskustella turvallisuudesta ja rajojen asettamisesta suhteessa itseen ja toisiin ihmisiin.

- Kysyvä ja salliva ilmapiiri seksuaalisuudesta keskustelulle.
- Korosta turvallisuutta ja oikeutta rajojen asettamiseen.

Äitiys

Naisvangeista 2/3:lla on omia lapsia ja iso osa äideistä joutuu vankeusaikana eroon lapsistaan. Lapset ja äitiys on usein merkittävä osa naisen identiteettiä, ja suhteet omiin lapsiin ovat naisille tärkeitä myös vankeusaikana. Huoli ja ikävä ovat läsnä arjessa ja naiset yleensä mielellään puhuvat lapsistaan.

Yhteydenpitoa ja vanhemmuutta on tärkeää tukea vankeusaikana ja sen jälkeen. Äidin oma lapsuus on voinut olla turvaton ja väkivaltainen, ja häiriöt kiintymyssuhteissa ovat tavallisia. Ilman tukea puutteellinen vanhemmuus voi siirtyä sukupolvelta toiselle. Äiti voi tarvita tukea myös siihen, miten kertoa lapselle tuomiostaan.

Naiseuteen ja äitiyteen liitetään odotuksia ja uskomuksia, jotka korostavat hoivaajan ja huolehtijan roolia. Usein ajatellaan, että äitiys ja päihteet ovat toisensa pois sulkeva asia, ja päihteitä käyttävä äiti voi herättää työntekijässä ristiriitaisia tunteita. Osa äideistä on menettänyt lapsen huoltajuuden päihteiden käytön seurauksena. Huostaanottotilanne voi olla hyvin traumaattinen, varsinkin jos lapsen tarpeista ei olla yksimielisiä. Kokemukset epäonnistumisesta äitinä ovat tavallisia.

Lapset toimivat usein keskeisenä motivaationa päihteiden käytön lopettamisessa ja rikollisesta maailmasta irtautumisessa. Äiti voi myös tarvita tukea lapsen elämän ulkopuolelle jättäytymisessä, mikäli muutos omassa elämässä ei ole mahdollista.

-
- Tiedosta äitiyden merkitys asiakkaan elämässä.
 - Tue ja vahvista moninaista vanhemmuutta.

Asunnottomuus

Joka kolmas vanki vapautuu ilman asuntoa. Asunnottomana vapautuvien naisvankien osuus on vielä tätäkin suurempi, noin 40 %. Vapautuvat naisvangit ovat asumisen suhteen hyvin haavoittuvassa asemassa, ja asunnottomuus altistaa uusintarikollisuudelle ja päihteiden käytölle.

Naisten asema kadulla on heikko ja usein fyysistä turvaa haetaan haitallisista miessuhteista, joihin voi liittyä fyysistä ja henkistä väkivaltaa tai sillä uhkailua, seksuaalista hyväksikäyttöä ja päihteidenkäyttöä. Naiset näkyviksi -hankkeessa on havaittu, että asunnottomana vapautuvat naisvangit ovat suuressa riskissä tippua palvelujärjestelmän ulkopuolelle.

Naisten asunnottomuuden erityispiirteinä voidaan pitää piiloasunnottomuutta, joka vaikeuttaa tilastointia sekä naisten tavoittamista ja kiinnittämistä tuen piiriin. Usein naisen kumppani käyttää päihteitä ja yhdessä asuminen on suuri riski päihteiden käytölle ja väkivallan kokemuksille.

Asunto ensin -periaatteessa asunto nähdään perusoikeutena ja lähtökohtana, ja vasta tämän jälkeen ratkotaan muita ongelmia. Asunto ensin -asuminen tarkoittaa asumispaikkoja, joissa päihteiden käyttöä ei ole kiellettyä. Periaatteen avulla asunnottomuus on viime vuosina kääntynyt laskuun. Asiakkaalle on tärkeää löytää turvallinen asumisen ratkaisu, joka toimii pohjana kaikelle muulle kuntoutukselle.

Hankkeessa on kiinnitetty huomiota siihen, että asunnottomana vapautuvat naisvangit usein välttelevät viimesijaisia hätämajoituksia. Naiset kokevat miesvaltaisen hätämajoituksen turvattomana ja voivat altistua seksuaaliselle häirinnälle tai ahdistelulle. Lisäksi asiakkaalla saattaa olla esimerkiksi rikostaustaansa liittyviä selvittämättömiä velka-asioita, jolloin majoituspaikkoja vältellään väkivallan uhan vuoksi.

- Selvitä asumiseen liittyvät riskit mm. läheissuhdeväkivallan osalta.
- Varmista, että asiakas tietää, miten tarvittaessa hakeutua turvaan ja saa apua.

Lopuksi

Naiset näkyviksi -hankkeen toimintamalli perustuu moniammatilliseen intensiiviseen vapautumisvaiheen työskentelyyn, joka pyritään aloittamaan jo vankeusaikana. Hankkeen moniammatillisuus perustuu asiantuntijuuteen, jossa ammatillinen ja kokemuksellinen asiantuntijuus täydentävät toisiaan. Jokaisen asiakkaan tilanne ja tuen tarve arvioidaan yksilöllisesti sekä yhdessä asiakkaan ja vankilan kanssa. Vapautumisen jälkeinen nivelvaihe on asiakkaalle kriittinen muutoskohta, joka vaatii intensiivistä tukea. Mallille ei ole pysyvää vastinetta julkisen sektorin palvelujärjestelmässä, jolloin riskinä on palveluiden piiristä pois putoaminen. Julkisen sektorin palveluihin pääsy vie usein aikaa ja vankilassa alkanut kuntoutuminen valuu helposti hukkaan odotusaikana.

Monilla hankkeen asiakkailla on mielenterveys- ja päihdeongelmia, ja asiakkaat ovat kokeneet tarpeellisen psykologin ja muiden työntekijöiden tukikeskustelut. Kiitosta on tullut myös joustavuudesta, hankkeen toiminta ei ole vaatinut päihdeettömyyttä. Asiakkaat ovat ohjautuneet hankkeen työskentelyn jälkeen julkisiin sosiaali- ja terveyspalveluihin suhteellisen hyvin. Ongelmaksi on kuitenkin koettu psykiatrisen hoidon riittämättömyys ja päihdekuntoutukseen pääsemisen vaikeus. Asiakkaiden toimintamallien väärin tulkitseminen on aiheuttanut hoitosuhteiden katkeamista ja palveluiden ulkopuolelle jäämistä. Palveluista puuttuu lisäksi päihteitä käyttävien asunnottomien naisten turvakoti.

Hankkeen yhtenä tavoitteena oli koulutuspolkujen mallittaminen, mikä osoittautui ajankohtaiseksi kuitenkin vain muutamalle asiakkaalle koko hankkeen aikana. Asiakkaiden tavoitteet ovat olleet pitkälti arjen hallinnassa sekä mielenterveyshäiriöiden kuntouttamisessa ja päihdeettömyydessä. Asiakkaat ovat tarvinneet apua mm. toimeentuloon ja etuuksiin liittyvissä asioissa sekä tukea viranomaisasiointiin. Asiakkaita on tuettu rikollisista toimintamalleista irtautumisessa ja uusien sosiaalisten taitojen opettelussa. Monen rikostaustaisen ja päihdeongelmaisen naisen kuntoutuminen on hyvin hidasta, ja tavoitteet kouluttautumisen ja työllistymisen suhteen ilmenevät vasta myöhemmin vapautumisen jälkeen.

Naiset näkyviksi -hankkeen kokemusten perusteella rikostaustaiset naiset tarvitsevat monialaista, intensiivistä tukea haavoittuvassa, vankilasta vapautumisen nivelvaiheessa. Tämä tukijatkumo voisi olla palveluiden rakenteellisen kehittämisen kohteena. Resurssien ja taloudellisten edellytysten puuttuessa, on syytä pohtia, mitä voidaan tehdä jo olemassa olevissa rakenteissa.

Tämän oppaan tarkoituksena on ollut nostaa esiin rikostaustaisten naisten erityisiä taustatekijöitä ja jakaa Naiset näkyviksi -hankkeen havainnot kohderyhmää koskevista ilmiöistä, asenteista ja hyvistä havaituista asiakastyön käytännöistä. Kiinnittämällä huomiota omaan tapaamme työskennellä, voimme liittää rikostaustaiset naiset luottamuksellisten, turvallisten ja arvostavien kohtaamisten kautta vähitellen osaksi yhteiskuntaa. Tiedostamalla ja ymmärtämällä rikostaustaisten naisten erityisiä taustatekijöitä ja toimintamalleja eri palvelusektoreilla, erilaisissa kohtaamisissa ja toimintaympäristöissä, voimme jokainen vaikuttaa siihen, että nämä haavoittuvassa asemassa olevat naiset tulevat kohdatuksi ja ymmärretyksi erityistarpein.

Lähteet ja lisätietoa

The Bangkok rules: United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Noncustodial Measures for Women Offenders with their Commentary. United Nations Office on Drugs and Crime (2010).

Granfelt, R. (1998) Kertomuksia naisten kodittomuudesta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
Heiskanen, T. 2020. Nais erityinen päihdetyö kuntoutusyksikössä. Asiakslähtöinen Bikva-arviointitutkimus.

Johansson, A. (2020) Naiset näkyviksi -hankkeen asiakkaiden kokemuksia vankeusaikana aloitetusta työskentelystä ”Mä oon tehny sen mitä mä oon tehny ja that’s it. Se ei tee musta sen huonompaa ihmisenä.”

Joukamaa, M. & työryhmä. (2010) Rikosseuraamusasiakkaiden terveys, työkyky ja hoidon tarve. Rikosseuraamuslaitoksen julkaisuja.

Kantojärvi, L. (2020). Komorbidi päihteiden käyttö ja epävaka persoonallisuushäiriö, Duodecim.

Kauramäki, T. (2012) Äitiys ja päihdeongelma – Mistä on ne äidit tehty. Narratiiviselämäkerrallinen tutkimus naisten kokemuksista.

Koski, L. & Miettinen, K. (2007) Vangit koulutuksessa. Selvitys vankien koulutukseen osallistumisesta, oppimisvalmiuksista ja -strategioista sekä opetuksen laadusta. Rikosseuraamusviraston julkaisuja.

Kujala, V. & Hiltunen, T. Minä kasvan. Naisen kasvu ja riippuvuuksista toipuminen. Ohjaajan opas. Sininauhaliitto.

Lattu, E. (2016) Naisten tekemä väkivalta.

Leppämäki, S. (2017) ADHD:n yhteys rikollisuuteen. Duodecim.

Laaksonen, R. (2009) Kriminaalihuollon tukisäätiön Oppimisvaikeuksista vapaaksi -hanke, loppuraportti.

Naiset näkyviksi -työryhmän mietintöjä (2008) Rikosseuraamusviraston julkaisuja.

Päihdetyön linjaukset vuosille 2012–2016. Rikosseuraamuslaitos.

Reponen-Tiihonen, E., Hallikainen, T. (2016) Epäsosiaalinen persoonallisuushäiriö. Duodecim.

Salovaara, U. (2019) Rikoksista tuomitut naiset: yhteisöstä erottaminen ja takaisin liittymisen mahdollisuudet.

Tammi-Moilanen, K. (2020) Naisvankiselvitys. Selvitys naisvankien olosuhteista, toiminnoista ja turvallisuudesta. Rikosseuraamuslaitoksen monisteita.

<http://www.dialektinenkayttaytymisterapia.fi/>

<https://www.haaste.om.fi/fi/index/lehtiarkisto/haaste42019/paihteetjanais erityisyys.html>

<tps://www.kaypahoito.fi/hoi50061>

<https://www.kaypahoito.fi/hoi50080>

<https://www.traumainformedcare.chcs.org/what-is-trauma-informed-care/>

<https://paihdelinkki.fi/fi/tietopankki/tietoiskut/paihteiden-kayton-erityisryhmia/adhd-ja-paihteidenkaytto>

<https://asuntoensin.fi/>

<https://ysaatio.fi/y-saatio/hankkeet/nea-nais erityisyys-asunnottomuustyossa>

Liite 1

Naiset näkyviksi -hankkeen toimintamalli.

